

A KATALÓGUSSOKSZOROSÍTÁS PROBLÉMÁI.*

A katalógussokszorosítás kérdése egyike a legfontosabb könyvtártechnikai kérdéseknek. Ha a könyvtár közönségének igényeit ki akarja elégíteni, ha munkásságának eredményességét és belső zavartalanságát biztosítani kívánja, legalább is három katalógusról kell gondoskodnia és pedig egy betűrendes-, egy szak- és egy helyrajzi katalógusról. Ha még ezekhez hozzászámítjuk a szükséges utalásokat, a könyvtárak különleges helyzetétől megkövetelt speciális katalógusokat, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a könyv feldolgozása folyamán minden címleírást legalább hatszor-hétszer kell teljesebb vagy rövidített formában elvégeznünk.

Ez a lélekölő és időrabló munka a könyvtárak számtalan baját hozza magával: az időnkinti restanciákat, az utalókkal, szakbeosztásokkal való takarékoskodást, az „ideiglenes“, megalkuvással készült, „majd pótolandó“, de a valóságban sohasem pótolta hiányos felvételeket, melyek a katalógusok következtetését és hiányait okozzák.

Az első könnyebbítést a katalógus készítésének terén az írógép könyvtári alkalmazása jelentette, melyet e célra Európában Németországban használtak először, 1891-ben. Az első kísérletekről szóló beszámoló pontosan megadja a munkatempó gyorsulásának adatait. 100 cédula egy példányban kézírással 7 óra 54 perc alatt készült el, míg írógéppel 5 óra 35 perc alatt. 100 címleírás 2 példányban kézírással 14 óra 28 perc alatt készült, míg írógépen átütéssel 6 óra 6 perc alatt.¹ Am a legkevesebb könyvtár

* A m. könyvtárosok és levéltárosok országos kongresszusán 1936. okt. 3-án tartott felolvasás.

¹ ZBW. 1892. 180. l.

készíti olyan vékony papíron céduláit, hogy az átütéssel készült címléírásokat használni lehetne, hacsak nem akarja üzemét a cédulák ragasztásával komplikálni, amivel az időnyereségének egy jelentékeny része veszendőbe menne. Mindenekfelett pedig a szénpapírral készült másolatok tartósság szempontjából nem kielégítőek, hosszabb használat után elkenődnek és elhalványulnak. Az írógéppel tehát meggyorsítjuk a munkatempót kerek-számban 8 : 6 $\frac{1}{2}$ -hez arányban, de az újra- és újraírástól nem szabadulunk meg.

A nagy államokban immár évtizedek óta megvalósított cédulanyomatásra mi nem gondolhatunk egyelőre. Ez a kétségtelesen legszébb, de nem minden probléma nélküli megoldás csak elegendő könyvtár csatlakozása mellett gazdaságos, azaz csak akkor érdemes a nyomtatás nagy költségét vállalni, ha központi-lag sok könyvtárt látnak el nyomtatott cédulákkal.

A mi viszonyaink között a könyvtáraknak e kérdés megoldását valamilyen sokszorosító eljárásban kell megtalálniok, amellyel az egyszer elkészült címléírást több példányban sokszorosítják és a katalógusba annyi helyen és olyan utalószavak alatt osztják be, ahány helyen a mű keresése feltételezhető. Ez eljárás mellett a katalógusok következetlensége, az utalások hiányossága magától megszűnik, mert egyrészt mindenhova teljes címléírást osztván be, a kutatót megkíméljük a bosszantó továbbkereséstől, másrészt sem a címléíró, sem a szakozó nem takarékoskodik az utalásokkal, hiszen azok csak egy lenyomattal jelentenek többet.

A könyvtárakban tekintetbe vehető sokszorosító eljárások közül a vegyszalaggal készülő volna a legolcsóbb. Hátránya azonban, hogy a címléírásnak és sokszorosításnak párhuzamosan kell történnie. Többnapos differencia esetén a címléírások használhatatlanná válnak s így vagy több sokszorosítógépet kell üzemben tartani nagy altiszti személyzettel, vagy kevés címléírást készíteni.

Kedvezőbb eredményeket értek el egyes könyvtárak a stencillel történő sokszorosítással. Ez a költségesebb, de megbízhatóbb eljárás ugyancsak nagy altiszti személyzetet és igen jó gépirókat követel meg, ha nagyobb mennyiségű címfelvételt akarunk huzamosabb időn keresztül végeztetni.

Egyéb eljárásoknál az internacionális formátum betartása nagy anyagpazarlással jár és még kevésbé vannak könyvtárilag kipróbálva.

Általában az elterjedtebb sokszorosító eljárások egyik nagy hiánya, hogy az esetleg szükséges levonatpótlások nehézkesek és a huzamosabb használat után olvashatatlaná piszkított cédulák írógépes pótlásokkal terhelik meg a könyvtári személyzetet.

Mindezek megfontolása készítette az Országos Széchényi Könyvtárt arra, hogy katalóguskérdéseinek megoldására más módot válasszon. Katalógusaink hiányossága, nagy és magyar vonatkozásban a selejtezés lehetősége nélküli gyarapodásunk olyan sokszorosító eljárás választására kényszerítettek, mely ha költséges is, munkateljesítőképesége egy fokozott iramú munkát győz és nemcsak új gyarapodásunkat dolgozza fel, hanem kedvező esetben multunk hiányait is pótolhatjuk vele.

Németországban és néhány skandináv könyvtárban az utolsó évtizedben az Adrema címírógépet vezették be katalógizálási célokra. Ezzel a géppel dolgozik Németországban a berlini városi, a műegyetemi, a frankfurti egyesített városi és egyetemi, részben a darmstadti tartományi és mindenekelőtt a göttingai egyetemi könyvtár. Főleg ennek a kitűnő és nagymultú könyvtárnak példája, valamint az ott szerzett információk vezették az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatóját elhatározásában, hogy könyvtárunkat 1936 tavaszán a szükséges Adrema-gépekkel felszereltette.

A könyvtári Adrema-üzemhez két gép szükséges. Nevezetesen egy préselőgép, amely cinklemezbe vési villanyerő segítségével a címleírás szövegét. Ezt az esetleg szükséges korrektúra elvégzése után a hasonlóképen villanyerőre berendezett nyomógépen — tetszés szerint kartonlapra vagy listára — annyi példányban nyomják le, ahányat a katalógusokba igényelnek.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában a nyomtatványosztály munkamenete e gépek alkalmazása mellett a következőképen alakult ki:

I. Minden könyvet új gyarapodás esetén a szerzeményosztályban, régi anyag új feldolgozásánál a számozásnál kísérőlappal látnak el. Ezt a kísérőlapot rovatainak megfelelően a feldolgozás folyamán kitöltik a könyv minden fontosabb adatával.

Feljegyzik rá a beszerzés módját, keltét, a könyv gyarapodási számát, helyrajzi jelzetét stb.

2. A számozó egyforma magas könyvekből összeállít egy méteres sort, a könyvet és kísérőlapját ellátja a helyrajzi számmal.

3. A címléíró a kísérőlapon elkészíti a felvétel fogalmazványát, pontosan olyan külalakban, amint az az Adrema-lemezre préseltetik, azaz a lemez nagyságának megfelelően maximum nyolc 44 betűs sorban. Amennyiben kivételes esetben a címléírás nem fér el egy lemezre, második kísérőlapon folytatja — a szerző nevének és a cím első szavainak megismétlésével — a felvételt és az első sor bal sarkában a kísérőlapokat sorszámmal látja el.

3. A címléírótól a szakozóhoz kerül a felvett mű, aki azt a decimális szakrendszer szerint beszakozza, revidéálja a felvételt, aláhúzza mindazon utalószavakat, melyek alatt a betűrendes katalógusba a felvétel beosztandó, a kísérőlap e célra szolgáló rovatában kijelöli az összes katalógusokba készítenő lenyomatok számát és színét, a könyveket továbbítja címkézésre, a kísérőlapokat az osztályvezetőhöz juttatja, aki a szakozás és felvétel átnézése után azokat százas csoportokban az Adrema-üzembe adja préselésre.

4. Az Adrema-üzemben elkészül a felvételek lemezre préselése és azokról korrektúra céljaira kutyanyelvekre korrektúrapéldányt vonnak le. A korrektor a kísérőlapok és a korrektúralenyomat pontos összevetésével kijavítja az esetleges préselési hibákat, ezeket lesimítják a lemezen és a hibás betűket újairják. A kijavított, immár hibátlan lemezeket nyomásra adja.

5. A nyomógépet kezelő altiszt a kísérőlap előírásai szerint elkészíti a szükségelt kartonlenyomatokat és a helyrajzi katalógus céljaira szolgáló listákat és a kísérőlapokkal együtt átadja a cédulaosztályozónak.

6. A cédulaosztályozó a betűrendes katalógus szürke lenyomatain piros ceruzával aláhúzza a megfelelő utaló szót és betűrendezve továbbítja a napi anyagot a cédulabeosztónak. A helyrajzi katalógusban minden felvétel mellett kijelöli, hány és milyen színű lenyomat készült róla. Az így kijelölt helyrajzi katalógust, a kísérőlapokkal és a szakkatalógus cédulaival, átadja a szakkatalógus kezelőjének.

7. Az osztályvezető a helyrajzi katalógusba minden felvételt mellé odaírja a szakszámokat, melyekbe az illető mű beosztatot s ezzel mintegy végső revíziót is végez. A szakkatalógus céduláit ugyancsak ellátja a szakszámokkal és rendezésük után beosztja a szakkatalógusba. A helyrajzi katalógust tokjába illeszti, a kísérőlapokat a szerzeményezési osztályba továbbítja, ahol ezeket betűrendezik és így ezek a növedéki napló indexét képezik.

Az első negyedév ily módszerű munkásságáról a következőkben számolhatok be: június 30-ig készült 7663 felvétel. Ebből 5378 az önálló művekre, 2285 a sorozatokra esik. Ebben az anyagban nemcsak a negyedévi gyarapodást dolgozta fel a könyvtár, hanem az olvasóterem revíziójával kapcsolatban onnan kiemelt és egyéb átdolgozásra kijelölt anyagot is. A negyedévi 7663 felvételtől a betűrendes katalógus számára készült és beosztott 15.698 lenyomat, a szakkatalógus számára 9688, a könyvtár belső használatára készülő betűrendes katalógus számára 7832, a sorozatnyilvántartás és a speciális katalógusok számára 2585 kartonlenyomat. Készült ezenkívül az önálló művek helyrajzi naplója két példányban, könyvalakba összerűzhető listákra és készültek bibliográfiai célokat szolgáló lenyomatok minden magyar és magyarvonatkozású könyvről. A foglalkoztatott személyek száma, beleértve a cédulabeosztókat is, tíz tisztviselő, egy altiszt és a préselő.

1935-ben ugyanez a személyzet körülbelül 12.000 felvételt készített el, pedig abban az időben szakkatalógust nem vezethettünk. Az eljárás eredményessége munkatöbblet szempontjából tehát igazán kielégítő, automatikusan ellenőrzi a munka ritmikus menetét, egyszerű és áttekinthető.

A nyári hónapokban, a tisztviselők szabadsága idején is sikerült havi 1600—1800 felvételt elkészítenünk, úgyhogy teljes bizalommal és kedvező kilátásokkal indulunk az új munkaévnek. A gépek beszerzése, mint egy félévi tapasztalat után állíthatjuk, teljes mértékben beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Beszerzési árukat, 8800 pengőt, jó befektetésnek kell tekintnünk. Az üzemeltetések: havi 2500 lemez, 13 lemeztároló fiók és a préselő munkadíja együttesen 375 pengőt tesznek ki. Kétségtelen, hogy nagy összeg, de az elért eredmény indokoltá teszi ezt a kiadást.

A nyert lenyomatok, ha nem is érik el a nyomtatott cédulák csínját, nem maradnak el az írógéppel készített cédulák mögött. A lemezek korlátolt terjedelme (8×44 betűhely) áthidalható hosszú címek esetében felhasznált két lemezzel. Ezért a jelentéktelen hiányért bőven kárpótol a kielégítő munkatempó, a pótlások, esetleges javítások könnyű lehetősége és főként a fémlemezre történő felvételek maradandósága.

Az elkészült és lenyomott Adremalemezeket a korrektor az e célra szolgáló szekrényekben a helyrajzi számok rendjében tárolja. Ezeket bármikor elővehetjük és a nyomógép nyújtotta kettős lehetőségeknek megfelelően, akár listákra, akár cédulákra újra és újra levonhatjuk,¹ készíthetünk a lemezek megfelelő csoportosításával akár szak-, akár betűrendben összeállított gyarapodási jegyzékeket, vagy teljes állományjegyzéket. Munkánkba máris bekapcsolódott az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, ahol is korrektúralevonatainkon kijelölik a Központi Katalógus számára szükségelt lenyomatok számát és azt altisztjük körülbelül heti négyórai munkával elkészíti. A nyomópárna kicserélésével helyrajzi szám nélküli levonatokat is készíthetünk, így címfelvételeink bibliográfiai célokra használhatók. Máris igénybeveszik ezeket és reméljük, hogy a jövőben még jobban igénybe fogják venni lemezeinket, melyek így, ahogy állanak, könyvtárunk eddig átdolgozott anyagának mintegy álló szedését képezik. A nyomógép munkateljesítőképesége ugyanis távolról sincs kihasználva. Különösen amióta azt dr. GRONOVSKY IVÁN segédőrnek, az üzem felügyelőjének utasításai szerint a könyvtári használatra tökéletesítettük. A szükséges lenyomatok kartonra, listára, a korrektúralevonatok készítése, egyszerűen a nyomógép minden munkája száz felvétel mellett az ő utasításai szerint készült kapcsolószerkezettel napi két órát vesz igénybe, a korábbi hárommal szemben. Tehát felvételeink levonására akár saját, akár más intézetek céljaira a nyomógép a nap jelentékeny részében szabadon áll.

¹ A maradandó felvételek minden előnyére csak lassan-lassan, a munka folyamán jöttünk reá. Ezek nem is voltak eddig a könyvtárosok elképzeléseibe beidegezve. Aki azonban egy ideig ezzel a módszerrel dolgozik, tudja csak, hogy mit jelent az, hogy bármikor, akár végső revíziónál, egy-egy mutatkozó hiány esetén, gyorsan kaphat pótlólagosan újabb levonatokat a felvételtől.

Ha nem is ilyen nagy arányban, de fokozni lehetne a préselőgép teljesítményét is, az körülbelül napi 150—160 felvétel leírását győzné. Természetesen, a munkamennyiség fokozása a rezsikiadások és a munkaerők számának emelését vonná maga után. Mert a napi száz felvételnél többet az osztály személyzete minden igyekezete, lelkes munkája és odaadó szorgalma ellenére sem győz.

Hogy sikerül-e évek munkájával a könyvtár egész anyagát újra feldolgozni, az anyagi lehetőségeinktől és munkaerőink számától függ. Félesztendei munka után látjuk, hogy ez a cél sem elérhetetlen. S biztosan számolhatunk azzal, hogy néhány évi kitartó munkával a könyvtár azon részeivel elkészülünk, melyek mostani feldolgozása leginkább kívánja az új felvételt.

GORIUPP ALISZ.